

МИЉАН МОЈАШЕВИЋ (Београд)

НЕКОЛИКО ЦРТИЦА ЗА ИНТЕЛЕКТУАЛНУ БИОГРАФИЈУ РАДОСАВА БОШКОВИЋА

Радосав Бошковић *завршава* луцидни есеј о Александру Белићу са две — тако их назива — напомене. Једна је о Белићу као учитељу чији су Баџи дошли на наставничка места за српскохрватски на „свим нашим универзитетима“, а друга: да Белић, доводећи младе људе на асистентска и наставничка места, није, за разлику од „многих водећих професора нашег Универзитета“, водио рачуна ко је одакле и ко је чији, него да су му били битни рад и таленат кандидата.

А ми бисмо да *почнемо* мемоарске цртице о Бошковићу са две напомене. Прва је: да је Бошковић деловао и изван регуларне слушаонице, на многобројне људе који су се окупљали око њега у његовом кабинету у приземљу Капетан-Мишиног здања. Била је то, ту, једна школа непрограмираног информисања и критичког расправљања, у којој је умношћу и духовитошћу ведрио Радосав Бошковић. Похађао сам и сам ту Бошковићеву школу током читаве своје, а готово и читаве његове, како би се рекло: универзитетске каријере, негде око четири деценије.

На ону другу „напомену“ бисмо да додамо: да остаје да прво многи од нас поразмисли да ли је потпомагао стварање научног подмлатка на факултетима искључиво, или бар првенствено од радних и талентованих људи, или је и друкчијим критеријима учинио своје да нам факултети постану оно што су постали. И што је важније: да они који су дошли за нама извукну поуке из онога што смо и како смо и ми радили. И позитивне и негативне, наравно.

Изгледа да је Радосав Бошковића и до Београда допратио глас изузетно талентованог одликаша из Даниловградске и Подгоричке гимназије. Причали су о њему и Баџи старији од њега. Митар Митровић, његов пријатељ, а овамо ка старости

и његов лекар, приповедао је с дивљењем о његовој интелектуалној снази наслућиваној још из ђачких времена. А Блажо Јовановић, његов вршњак и, као и Радован Лалић, друг из Подгоричке пимназије, кад му се на једном пријему који је давао као председник Уставног суда Југославије представио декан са Бошковићевог факултета, није одолео жељи да се омах распита о Радосаву Бошковићу и да стога пусти да остале званице које су придолазиле почекају док дођу на ред да се поздраве с домаћином. Мислим да је још из тих подгоричких година ђаковања потицала пажња према Бошковићу и Митра Бакића, човека до чијег је пријатељства Радосав до краја држао. Наравно, само зато што га је ценио.

Из Подгоричке пимназије, која је била на добру гласу, дошао је Бошковић на Београдски универзитет када је овај, као и његов Филозофски факултет са својом лингвистиком, био у свом зениту. Зато је Бошковић морао стећи врло високе појмове о универзитету, таквом универзитету, и понашао се до краја као ђак и професор таквог, тог универзитета. Претпостављам да знам на кога се могла односити, примерице, она примедба о одабирању научног подмлатка друкчијем од Белићевог, али мислим да се та оцена показала као престога. Није се само радом и талентом мерило ни у време када Бошковић оно записује, а друго: очувао је Београдски универзитет нерационалну, југословенску ширину у многим правцима и свакаким облицима. Имали смо и на Београдском универзитету и на Бошковићевом факултету мандатне периоде када су истовремено и ректор и проректор, одн. и декан и продекан били рецимо Црногорци. И имали смо случајеве да се, не никако по регионалном или каквом другом кључу, истуре за канцеларате и за ректора Београдског универзитета и за декана на Бошковићевом факултету, случајно Србијанци и Црногорци, и да буду изабрани, општим и тајним гласањем и студената, и наставника, и административних радника, Црногорци а не Србијанци. Бошковић је био један од елитних професора тог универзитета и тог факултета. Давало је то интелектуалну подршку и моралну сатисфакцију посебно једном Бошковићу, коме је те још како било стало до престижа своје школе и своје науке. Мислим да је Београдски универзитет остао поштеђен од регионализма. За Филолошки, Бошковићев факултет то бих могао и тврдити.

Велики интелектуалац Бошковић имао је за учитеље на Универзитету велике интелектуалце. И био, касније, у факултетском наставничком колективу у ком су седели и свеловали један Белић, један Острогорски, један Коленаић, један Булимир, један Ибровац, један Слијепчевић, да поменем најистакнутије међу најистакнутијима. А била би и која десетина још оних на чијем раду је почивао углед Бошковићевог факултета.

У тој, изразито развијеној интелектуалној средини, падала је у очи изразито развијена интелектуална личност Радосава Бошковића. Значило је то бити међу првима не у селу, него у интелектуалном велеграду.

Радосав Бошковић — враћамо се првој, нашој напомени — није имао друге куће осим свог факултета и кабинета на њему. Од раног јутра па навече до затварања зграде, био је тај кабинет својеврсно свратиште најразличитијих посетилаца, почев од Бошковићеве својте и познаника који су желели да га виде и чују, па преко успутних радозналаца који би пожелели да се сретну и са онима који тамо навраћају, све до изврских интелектуалаца с најразноврснијом обавештеношћу из разних области културног и политичког живота, нарочито оног који се одвијао на Београдском универзитету или се на неки начин преламао кроз тај универзитет. Тиме је ово широко свратиште постајало интелектуалним светилиштем. Бошковић је био изразито некабинетски човек, па му је и због тога кабинет био сасвим некабинетски. Наилазило се непредвидљиво и разговори се одвијали непредвиђено. Долазили колеге са разних факултета. Највише са Филозофског, касније са Филолошког, са Природно-математичког и можда и упадљиво са Правног. Били су то већином људи изразито жива духа, већином и духовити, неконвенционални. Пред каквом факултетском седницом или каквим универзитетским скупом састали бисмо се код Радосава да се видимо и са њим пођемо у салу. У време док су се скупови читавог наставног особља Универзитета одржавали у Свечаној сали, поседали смо тако једном заједно с Радосавом некако по средини сале и паде неком на памет да посматрамо оне који долазе, и да по степену љубазности с којом се поздрављају са редовним професорима закључујемо колико је који од тих млађих провео у асистентском стажу. Био је то облик интелектуалне игре људи који би се понекад препустили, ако тако смемо рећи, прупном несташлуку. Било је ту подоста правника, с којима се Радосав зближио преко врло блиског Бране Нелељковића. Био је ту и бошковићевски духовити и оштроумни психолог Живорад Васић. Код Бошковића сам упознао и Љубомира Бајаловића, Радомира Лукића, Бабу, Борка Стошића, све са Правног факултета. Измакло ми је више памћењу како сам се, пратећи Радосава у оваквим његовим дружењима, зближио и с Бором Благојевићем. Своју наклоност према Радосаву он је пренео на мене и у том виду што сам за време његовог дугог ректоровања био истовремено члан ни сам не знам колико универзитетских комисија. А после њега, готово ни једне више. Са само делимичним разумевањем сам слушао нпр. Вукића Мићовића, хемичара академика и ректора Београдског универзитета, како се критички распитује код Бошковића за одређене законитости у лингвистици. Осећао

сам и према себи људску топлину Радосавових пријатеља из овог круга. Већине њих поодавно више нема.

Било је такође једно време када су се седнице старог Филозофског факултета, пре његове поделе, одржавале у сали у Деканату која није имала више од 50—60 места, такође у Капетан-Мишином здању. За столовима распоређеним у облику ћирилског слова П, где је у врху седео декан с продеканом и секретаром, седели су њему с леве стране историчари, јаки и бројем и утицајем редовних професора. Један од њих је волео да својој аргументацији дода, кад устреба, да је савезни министар у пензији. Класични филолози су седели при дну левог крила, рачунајући од декана. За десним крилом столова најзапаженији су били психолози и педагози. Можда и стога што је из тог правца редовно осипао прави рафал, понекад и без икаквог непосредног повода, један ораторски обдарен професор психологије на свог колегу професора филозофије. Обојица некад добри знанци са предратног Скопског филозофског факултета.

И као доцент, и као ванредан и као редован професор, Радосав Бошковић је седео у дну сале, тамо где више нестају столови и кожне столице, него где су поред зида нанизане обичне, дрвене. Ми млађи, како смо придолазили, избором за доценте, заузимали смо места око Радосава. Ту нас је било највише, одатле су се чуле с времена на време и неочекиване примедбе на пословање, особито кадровско, на Факултету. Вежбали смо се у храбрости, грађанској. И кад Радосав већ одавна није више спадао међу млађе, највише младих је увек било око њега. Једино када је Радосав сео за оне столове, на кожну столицу, било је то у време његовог продекановања. Отимао се да то не буде, бранио се да није за такав посао, али говорило се после да бољег продекана Факултет није имао. Бриљирао је у свему што је радио. Најинтелектуалнијем слоју импонирао је умом и знањем, темељито школованом обдареношћу, а најобичнијим радницима на Факултету, који су такође тачно осећали Бошковићеву изузетност, био је близак својом природношћу. Кажу у Далмацији да Влах, када обује шипеле, презире оног ко носи опанке. Радосав Бошковић, и када је, мерено његовом научничком уваженошћу, обуо чизме од седам миља, задржао је исконску блискост према онима који су остали у опанцима.

Од честих посетилаца, и већ полако потоњих, који су прељачили интелектуалном динамичношћу и смислом за неприпремљену, спонтану шалу, Радосав Лалић је рано умро, око пет година пре Бошковићевог пензионисања. Други Радосав, Радосав Зоговић, остао је међу највернијима Бошковићу. И најистрајнијима. И када је и сам био већ добро болестан, ишао му је у болницу и тражио невероватно стрпљиво, и спрет-

но, теме којима би да покрене Радосава на разговор и када је Радосав почео упадати у дуга ћутања. Умео је Радован, и ту као нико, да прати Радосава и у том ћутању. У Зоговићевом понашању према Бошковићу показивао се један сасвим други Зоговић од онога кога зна литерарна и политичка јавност. Онај посечити Зоговић са попршта био је као пријатељ невероватно болећиво нежан. Према Бошковићу, и пре Бошковићеве болести, на посебан начин. Били су ту често дијалози са скоковитом тематиком, асоцијативном. Једном је, из чиста мира, запитао Радосав Радована: Шта ли ради сада Али-Бинак по Косову и Метохији? Радован је одговорио Радосаву ћутањем за које ми се чинило да је у датом тренутку, кад то пита Радосав Бошковић, било најсадржајнији одговор. Не бих умео без домишљања да опишем тај тренутак ћутања. Мислим не на политичку страну одговора, који Бошковић, верујем, није ни очекивао, него на то питање као изазов издржљивости једног пријатељства. Били смо тог пута, као и почешће у задње време, сами: њих двојица, импозантних интелектуалаца, који су и много знали, и ја, који сам их некако на сличан начин обојицу волео. Јер ни Бошковић, ни Зоговић нису били људи који су прилагођавали своја излагања и мисаона понашања партнеру у дијалогу. Били су то људи који су, и зато што им се чинило да има доста оних који говоре како се жели, говорили и непријатне ствари, као да хоће да накнаде оно што други не смеју рећи. Или можда стварно и не умеју видети.

Нашли би се понекад, не без повода, на удару Бошковићевих интелектуалних стрелица и тзв. Скопљанци на београдском Филозофском факултету.

Наиме, предратни Скопски филозофски факултет, у саставу Београдског универзитета, водио се и у току рата, административно, као посебан факултет, мада ни он није радио, а професори су му у току окупације махом пензионисани. Рачунало се да ће се Факултет, као што се иселио у Београд одмах после априлске капитулације, вратити после ослобођења у Скопље. Мада је скопски факултет обавио у међуратном периоду велик научно-истраживачки и педагошки, и врло значајан и прогресиван политички посао, Македонци га нису хтели натраг, ваљда ни њега као наводно некакву великосрпску културнополитичку творевину, па је највећи део његовог особља интегрисан у београдски Филозофски факултет. Бошковић је веома уважавао те скопске колеге, али је имао обичај да каже, и ту, као и увек сваком у лице, да су Скопљанци пренели на београдски факултет скопске свађе. Било је збиља и тога. Друговао је Бошковић са значајним делом и тих професора: с Николом Банашевићем, последњим, храбрим скопским предратним деканом; с великим својим пријатељем и посвуда Белићевим наследником Михаилом Стевановићем; с једним од првих

послератних проректора Београдског универзитета Радованом Лалићем; с Вуком Павићевићем, Харалампкијем Поленаковићем док је још био у Београду, и осталима. А и међу тзв. Скопљанцима били су понајгласнији и понајбројнији — Црногорци. Македонци су се ионако вратили у Скопље кад је основан нов Филозофски факултет. Србијанци су, да се ипак за тренутак послужимо регионалним ознакама, били у свим тим, као и у многим другим универзитетским пословима, необично стрпљиви и трпељиви. Ширину србијанских колега потврђује и податак о прилично великом броју декана, продекана и шефова катедара црногорске завичајности на Филозофском оди. Филолошком факултету.

Био би Бошковић интелектуални украс сваког универзитета, као што је био то и Београдског, коме је био крајње одан и на ком је имао толико пријатеља. Наравно: поштовалаца.

Духом супериорно оптимистичан, Бошковић као да је главним смехом, као и својим великим кораком, ишао високо преко невеселих приземних ствари, па и изнад онога ситнога у људима, да ипак не кажемо: и изнад ситних људи. Бошковића живот није гладио, али се Бошковић и животу смејао, што би се рекло, у лице. Гласан и гласовит. Човек нарочит колико и наочит.

Кад му је један од блиских људи, оженивши се, покушао нешто рећи у прилог оснивању породице, рекао му је, уз онај бошковићевски гласни смех: да га пријатељ подсећа на лисицу која је остала без репа па сада наводи другу да јој се то исто деси. И додао: да се он од две могућности — да живи као пас а умре као човек, или да живи као човек а умре као пас — одлучио за ову другу.

За духовитост овакве врсте имао је, мислим, најомиљенијег саговорника у честитом Опћану Радовићу. Било је дивно затећи се код Радосава Бошковића када му наиђе и Радовић и почне са: „Очију Ти, Радосаве...“

Наглашено оригиналан и одважно самосталан, Бошковић се није понашао ни по каквим наученим правилима, нити је код њега било конверзације ради конверзације. Било је ту и торких пилула, умео је он и да пренагли. Али ценио је човека од вредности у струци и када му није ценио понашање у животу. О једном колеги, једином са којим мислим да је био прекинуо сваки контакт, али колеги не са свог факултета, говорио је да је наш најбољи зналац те и те струке. А струке су им биле блиске. О једном другом, много млађем, са којим смо се једним поводом, факултетским, обојица оштро сукобили, да: сукобили, говорио је, наравно где тај колега не чује, да је то у основи добар човек. Мислио сам и ја да Бошковић има право: и у том осетљивом сукобу, и у оцени тог колеге, али сукоб је текао до разрешења.

Бошковић је био изразито чојствен. Мислим да је много држао до тога што је Бошковић, те да Бошковић не сме бити несој. Био је и великодушно несебичан. И том страном своје простране душе био је Бошковић Словен. У току окупације, у Београду, када је буквално гладовао, поделио би последње што му неко да: литар сојина млека или килограм било сувих или свежих шљива. А када је, негде овамо 60-тих година, заимао један виноградић на Банстолу поред Жике Сечанског, раздавао је и капом и шаком, и дебело плаћао да се тај виноград узорно одржава. И виноград Бошковићев био је најбољи. И тамо смо се окупљали око њега и Жике Сечанског, једног од његових најдружељубивијих и најпожртвованијих пријатеља.

Истичу приређивачи Бошковићевих *Одабраних чланака и расправа*, у концизној уводној речи, концизност Бошковићевог текста као прву међу особинама по којима је он „готово без премца у славистичком научном свету“. Стварно, Бошковићева пословична концизност као да одаје осујећеног математичара. Но шта ћемо с наоко неконцизним местима ове неоспорне концизности? Узимам пример из завршних пасуса текста о Ван Вејку. Да чујемо и нешто Бошковићевог текста у тексту о Бошковићу. „Да поменем, на крају, и ван Вејкове чланке о српскохрватском језику, о појединим питањима српскохрватског језика. Да поменем само неке од њих, најважније. Држећи се хронолошког реда, да поменем ове чланке његове из области српскохрватског језика: [...]“ И одмах потом, иза наведених наслова тих чланака: „Ван Вејк је био члан многих научних установа и многих научних друштва. Он је био редовни члан Холандске академије наука у Амстердаму. Он је био дописни члан Пољске академије знаности и уметности у Кракову [...]. Он је био члан [...]. И тако даље.“ Замислите како би прошао овај текст у „редакцији“ каквог педантног и чак и сасвим доброг наставника српскохрватског језика! На колико би га места он скратио, да буде концизан у школском значењу речи. И направио би штету као када би какав учитељ цртања стао да поправља какву типично ван Гогову слику не знајући заправо чија је и не осећајући зашто је таква каква је. И тек је на самом крају, у последњем пасусу, речено, у чланку писаном за *Јужнословенски филолог*, да је ван Вејк био сарадник тог часописа.

Нема у реченицама Радосава Бошковића, оним писаним, ничег случајног. Ваља да ни једне речи за коју није испробано како лежи у том зиду мисли и знакова. Највећи део нас осталих, не-Бошковића, ставио би на почетак чланка оно што овде стоји на крају, и не би се послужио онаквим истицањем, истицањем путем понављања. Погледајте колико је сличног понављања у тексту о Олджиху Хујеру („Смрћу Олджиха Хује-

ра...“, „смрћу Хујеровом“), које, реченицама изузетно интонираним изузетним понављањем, доводи у свест читаоца осећање изузетности губитка. Овакво понављање не би приличило у другом контексту, другом аутору. Ово је један од мањих примера за непоновљивост Бошковићевог стила и размишљања, и стила размишљања.

И још једно место из текста о Хујеру. На крају прадације која се зида узастопним понављањем инструментала „смрћу“ — неких пет-шест пута, на самим почецима пет-шест узастопних реченица — дошла је и она: да је чешки народ „смрћу Хујеровом изгубио човека који је тражио истину у науци, који је служио истини у животу; који је био без рекламе у науци, који је био без позе у животу; који је био на око — сав професор, који је био у души — сав човек; који је — због урођене отмености и словенске честитости — био више него омиљен у лингвистичком научном свету /.../“. Шта би одговорио Радосав Бошковић на питање: Колико је овакав интелектуални портрет Олджиха Хујера свесно, а колико подсвесно Бошковићев аутопортрет?

Ми смо се овде тек периферно дотакли понеког Бошковићевог текста да ослонимо своје импресије о самом Бошковићу, стицане током неколико деценија и свог кретања у његовом интелектуалном пристранку.

Бошковић не само што није био као други, него није ни хтео да буде као други.

А за онога ко би био склон да Бошковића превише тумачи племеном, ево, за сваки случај, једног другачијег примера, противпримера, и још једном из Бошковићевог кабинета, из времена када смо, после Ослобођења, попуњавали неке подуже упитнике. Упаде у Бошковићеву собу један професор, постарији, Црногорац, с упитником у руци, и седе наспрам Бошковића да попуни и рубрику о националности, али да ипак приупита и Бошковића. Одговори Бошковић шта је без икаквог двоумљења написао у ту рубрику. Тек што је овај професор кренуо да исто унесе у свој упитник, присети се да пође код другог нашег земљака, за кога дословце додаде: „Он зна како треба“. И врати се с промењеним мишљењем и унесе у упитник податак о својој националној припадности „како треба“.

А Бошковић је био човек, ваља нагласити ово: човек, човек са својим ставом, и понашао се и у науци, и у културној политици, и у свакодневном сусретању с политиком, по свом уверењу, а не по туђем очекивању. Да ли је, питамо се, његов ионако изоштрени интелект остао под контролом и племенски схваћене, строге етике. Иду нам овде мисли и на оно што Зоговић развија у расправи о племену у *Горском вијенцу* и имамо при том у виду велику и интелектуалну и етичку блискост

Бошковићеву и Зоговићеву. Мислим да су њихови интелектуални дијалози спадали у врхунске и последње који су се водили у Бошковићевој соби у приземљу Капетан-Мишиног здања.

Милян МОЯШЕВИЧ

НЕСКОЛЬКО ШТРИХОВ К ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ БИОГРАФИИ РАДОСАВА БОШКОВИЧА

Резюме

В этих биографических очерках, написанных после сорокалетнего тесного общения с Бошковицем, главное внимание уделяется кабинету профессора как месту где всегда было многолюдно, где происходил обмен мнениями по самым различным вопросам. Высший уровень интеллекта Бошковица, его ясно определенная личность с тончайшим чувством этики, его патриархальная непосредственность — все это привлекало к нему людей и он редко когда бывал один в своем рабочем кабинете, этой своеобразной, неформальной университетской аудитории для самых взрослых.

Бошковиц славился отличником как в знаменитой гимназии в Подгорице, так и на Белградском университете. Он высоко ставил свое призвание, свою специальность, Белградский университет и был им крайне предан. У него и не было другого дома кроме Университета.

Автор указывает и на оригинальную неповторимость личности профессора Бошковица, стиля его писания и стиля его мышления. Он не был как все другие и не хотел быть како все другие. Во всем он вел себя сообразно своим убеждениям, а нередко, вопреки ожиданиям других. Был он личностью, которая нелегко всходит.

